

Poskus empiričnega vrednotenja zasebnega in osebne prostora*

IDA HOJNIK-ZUPANC

POVZETEK

Z raziskavo smo želeli empirično ugotoviti dimenzije zasebnega in osebne prostora v teorijah Leeja in Lawtona ter povezanost teh dimenzij z zdravstvenim stanjem, starostjo, spolom, izobrazbo in socialnim poreklom. Uporabili smo tri statistične metode: faktorsko analizo, regresijsko analizo in diskriminacijsko analizo.

ABSTRACT

AN ATTEMPT TO EMPIRICALLY EVALUATE PRIVACY AND PERSONAL SPACE

Our research tended to examine empirically the dimensions of privacy and personal space according to the theory of Lee and Lawton, and their connections with health state, age, sex, education and social background. The empirical data processing for our research was based on factor, regression and discrimination analysis.

Zasebnost in osebni prostor v strokovni literaturi

Zasebnost

Zasebnost je psihološka kategorija, ki jo srečamo pri različnih avtorjih. Terence Lee (1976) meni, da je najbolj uporabno, če zasebnost opredelimo kot optimalni doseg posameznika ali skupine po drugih. Ta opredelitev se ujema z njegovim pojmom socialno - prostorske sheme - to je notranja predstava o okolju, ki si jo na osnovi informacij iz okolja v svoji zavesti oblikuje normalno mobilna oseba. Socialno - prostorska shema je lahko ugodna, prijetna, zadovoljiva ali pa nasprotno.

Altman (1970) meni, da je zasebnost osnovna potreba v človekovem življenju za oblikovanje avtonomije, samopodobe in identitete. Bolj ko posameznik izgublja kontrolo nad fizičnim prostorom in življenjskimi pogoji, večja je potreba po občutku pripadnosti določenemu prostoru.

Mlinar (1983) zasebnost implicitno vključuje v dva zakona dostopnosti, ki sta v protislovju: prvi zakon predpostavlja čim lažji dostop do posameznika, skupin in in-

* Prispevek je bil predstavljen na III. evropskem gerontološkem kongresu v Amsterdamu, 30. 8.-2. 9. 1995.

stitucij, zato posameznik teži, da si uredi življenje v maksimalno infastruktarno opremljenem naselju; po drugem zakonu pa človek teži k maksimalni kontroli bivalnega okolja, ki predpostavlja maksimalno razpršenost. V prvem primeru je posameznikova zasebnost bolj ranljiva oz. dostopna drugim, v drugem primeru pa je možnost prostorske kontrole večja, vendar je tudi dostopnost do javnega življenja težja.

Pastalan (1970) navaja Westinovo definicijo zasebnosti: "Zasebnost je pravica posameznika, da se odloči, katere informacije o sebi bo razkril drugim in pod kakšnimi pogoji." To je instrument za doseganje lastnih ciljev in samorealizacije (ibidem). Po empiričnih ugotovitvah Westina (ibidem) obstajajo štiri stanja zasebnosti:

- 1) osamljenost - prostorska in socialna izolacija
- 2) intimnost - posameznik je del majhne skupine z neposrednimi medosebnimi odnosi
- 3) anonimnost - bolj simbolične kot teritorialne narave; posameznik želi biti neopažen v skupini
- 4) zadržanost - psihološka bariera proti neželenemu vsiljevanju

V starosti obstajajo vsi štirje vedenjski vzorci zasebnosti, pogosta pa sta predvsem prvi in zadnji. Do osamljenosti prihaja največkrat zaradi socialne deprivacije in prostorske izoliranosti, ki je posledica slabše fizične gibljivosti predvsem v pozni starosti. Posameznik pa se lahko počuti osamljenega tudi takrat, kadar prostorsko ni izoliran (Townsend, 1957). Osamljenost se pogosteje povezuje z otožnostjo, žalostjo kot pa z izoliranostjo (ibidem). Če je posameznik socialno izoliran, ni nujno, da se počuti tudi osamljenega.

Zasebnost starega človeka je okrnjena predvsem v institucijah, kjer se kaže tudi večja potreba po prostorski izolaciji (Hooyman, Kiyak, 1988). Nasprotno pa se zasebnost lahko razširi do socialne izolacije v starejših individualnih gospodinjstvih. Socialna izolacija običajno predstavlja indikacijo strokovnim službam za ukrepanje, ker je lahko posledica fizične oslabelosti ali mentalne bolezni, kar predstavlja za prizadetega posameznika stresno situacijo (Wenger, v tisku).

Osebn prostor

Tudi osebni prostor predstavlja psihološko kategorijo, ki pa je v strokovni literaturi manj obravnavana kot zasebnost. Lee (1976) je pojem osebnega prostora prevzel po E. Hallu in z njim označuje komunikacijsko interakcijo med dvema ali več osebami. Lawton (1970) je v svoj model ekosistema uvedel pojem osebno okolje (personal environment), ki ga je opredelil bolj določeno kot Lee. Osebno okolje po Lawtonu sestavljajo pomembni drugi: družinski člani, prijatelji, pomembne avtoritete in male skupine. Enota osebnega prostora je posameznik, sporočila pa potekajo predvsem diadično. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da osebni prostor oblikuje neformalna socialna mreža, ki staremu človeku predstavlja primarni resurs instrumentalne in psihološke pomoči. Interakcija poteka dvosmerno in je stabilna. Osebni prostor lahko presega fizični življenjski prostor, lahko pa z njim delno ali v celoti sovpada. V osebnem prostoru je pomembna še ena dimenzija - to je "prostornost ljubezni" (Trstenjak, 1984). Ta pojem je uvedel Binswanger in po njegovem mnenju predstavlja temeljno obliko človeškega obstoja poleg prostornosti fizičnega prostora. "Ljubezen razširja prostor in svobodo okoli sebe" (ibidem). To je izredno pomembna dimenzija, ki jo potrebujejo starejši ljudje v bivalnem okolju.

Načrt empirične analize

Izhajajoč iz teorije T. Leeja in deloma tudi Lawtona, smo poskušali empirično ugotoviti najpomembnejše dimenzije zasebnega in osebnega prostora ter jih povezati z demografskimi in socialnimi variablami ter zdravstvenim stanjem. Uporabljeni so bili že zbrani podatki iz raziskave M. Jezernika "Potrebe in delovni potenciali ostarelih" na reprezentančnem vzorcu slovenske populacije starostnih upokojencev (old age pensioners). Vzorec je obsegal 800 Slovencev v starosti od 55 do 75 let. Vprašalnik je zajemal 177 vprašanj, ki so vključevala kvaliteto stanovanjskega okolja in socialno interakcijo v bivalnem okolju, odnos do dela in pripravljenost za ponovno zaposlitev, prostočasovne dejavnosti, aktivnost v prostovoljnih organizacijah, zdravstveno stanje, psihično počutje, družinsko interakcijo, mnenje o socialnih in zdravstvenih servisih, demografske značilnosti ter socialno-ekonomske značilnosti.

Hipoteza

Z obstoječimi podatki bo možno določiti le nekatere dimenzije zasebnega in osebnega prostora, nikakor pa ne celotne razsežnosti. Tak empirični poskus pa lahko predstavlja dobro izhodišče za nadaljne empirično vrednotenje zasebnega in osebnega prostora.

Metode

Dimenzije osebnega in zasebnega prostora smo opredelili s faktorško analizo.

Povezanost prostorskih dimenzij s starostjo, zdravstvenim stanjem in izobrazbo smo ugotavljali z regresijsko analizo, s spolom in socialnim poreklom pa z diskriminacijsko analizo.

Rezultati

Opredelitev dimenzij zasebnega in osebnega prostora

Na osnovi Leejeve teorije so bile v faktorško analizo vključene naslednje spremenljivke:

zasebni prostor	osebni prostor
mobilitnost	sosedski odnosi
bolezni	družinska interakcija
splošno počutje	prostočasovne aktivnosti
odnos do smrti	izobraževanje
odnos do prihodnosti	honorarno delo
smisel življenja	
osamljenost	
izobraževanje	
honorarno delo	
prostočasovne aktivnosti	

V prvem koraku je bilo ekstrahiranih veliko število faktorjev: 13 faktorjev za zasebni prostor, 12 faktorjev za osebni prostor. V naslednjem koraku smo za vsak prostor izbrali le tiste spremenljivke, ki so bile močno zastopane v prvem faktorju iz dveh razlogov:

1. Prvi faktor pojasni največji delež skupnih značilnosti prostora.
2. Prvi faktor je bil najbolj homogen (vsi ostali faktorji so bili zelo razpršeni, po pomembnosti so izstopale le ena ali dve spremenljivki).

V drugem koraku je bil vsak prostor opredeljen z enim homogenim faktorjem.

Faktorske uteži za zasebni prostor na prvem faktorju:

spremenljivke	faktorske uteži
mobilnost	0.462
smisel življenja	0.746
odnos do prihodnosti	0.723
odnos do smrti	0.610
osamljenost	0.595

Prvi faktor pojasnjuje 40% skupne variance.

Faktorske uteži za osebni faktor na prvem faktorju:

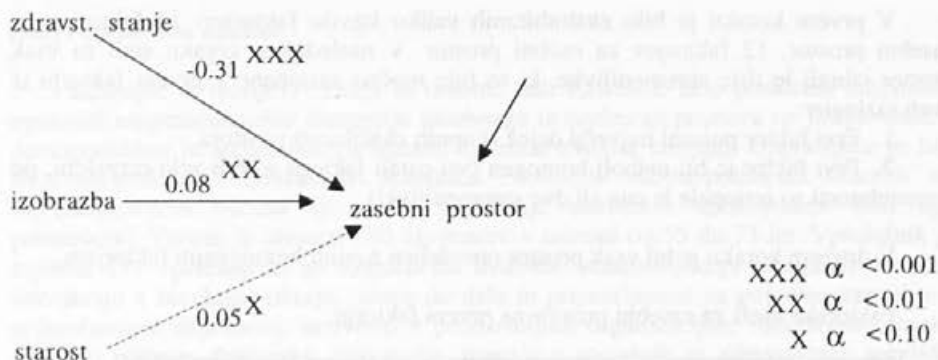
spremenljivke	faktorske uteži
s kom živi v skupnem gospodinjstvu	0.650
otroci	0.750
pogostost srečanj z otroki	0.571
otroci, ki živijo v istem kraju	0.700
odnos z otroki	0.769
izkazovanje pozornosti otrok	0.774
odnos s partnerjem	0.605
pogovori s partnerjem kot	0.468
prostočasovna aktivnost	
pomoč bližnjih sorodnikov	0.442
v primeru bolezni	

Faktor pojasnjuje 42,0% skupne variance.

Povezanost prostorskih dimenzij s starostjo, izobrazbo in zdravstvenim stanjem

Uporabljena je bila metoda regresijske analize. V tem modelu predstavljajo prostorske dimenzije odvisne spremenljivke, demografske spremenljivke in zdravstveno stanje pa neodvisne spremenljivke.

Regresijski model povezanosti med dimenzijo zasebnega prostora in neodvisnimi spremenljivkami

Za dimenzijo osebnega prostora ni bilo mogoče oblikovati regresijskega modela, ker so bili koeficienti povezanosti manjši od 0.05.

Povezanost prostorskih dimenzij s spolom in socialnim poreklom

Za iskanje teh povezav smo uporabili model diskriminacijske analize, ki temelji na tem, da išče zvezo med posamezno neodvisno spremenljivko in vsemi odvisnimi spremenljivkami. V našem primeru so dimenzije zasebnega in osebnega prostora odvisne spremenljivke, spol in socialno poreklo pa neodvisne spremenljivke.

Spol

Povprečne vrednosti skupin po spolu v prostorskih dimenzijah:

	faktor zasebnega p.	faktor osebnega p.
ženske	-0.237	-0.471
moški	0.178	0.355

Standardizirani odkloni skupin po spolu v prostorskih dimenzijah:

	faktor zasebnega p.	faktor osebnega p.
ženske	1.119	1.063
moški	0.858	0.780

uteži diskriminacijske funkcije

f. zasebnega p.	0.396
f. osebnega p.	0.903

kanonični korelac. koef.=0.44 sign.0.000

Grupni centriodi

ženske	-0.561
moški	0.424

Socialno poreklo

Povprečne vrednosti faktorjskih uteži skupin po socialnem poreklu v prostorskih dimenzijah:

	faktor zasebnega p.	faktor osebnega p.
delavsko	-0.023	0.061
kmečko	-0.038	0.023
obrt, trgovina	-0.178	-0.003
uradniško	0.041	-0.426
samostojni pokl.	0.080	-0.257

Standardizirani odkloni skupin po socialnem poreklu

	faktor zasebnega p.	faktor osebnega p.
delavsko	1.026	0.963
kmečko	0.949	0.999
obrt, trgovina	1.316	1.069
uradniško	0.851	1.073
samostojni pokl.	1.072	1.022

Standardne uteži diskriminacijske funkcije

uteži diskriminacijske funkcije

f. zasebnega p.	-0.262
f. osebnega p.	0.997

kanonični korelac. koef.=0.13

sign.=0.0373

Grupni centriodi

delavsko	0.068
kmečko	0.013
obrt, trgovina	0.043
uradniško	-0.438
samostojni pokl.	-0.278

Interpretacija in diskusija

Zasebni prostor

Zasebni prostor pojasnjujeta dve dimenziji, ki smo ju poimenovali **mobilnost, občutek varnosti**. V tem kontekstu interpretiramo občutek varnosti v psihološkem smislu. Po teoriji Maslowa je potreba po varnosti uvrščena na drugo mesto v hierarhiji potreb, takoj za fiziološkimi potrebami. V vprašalnik, ki meri dimenzijo varnost-negotovost, je Maslow uvrstil tudi vprašanja kot npr.: Ali se vam pogosto zdi, da ni vredno živeti? Ali ste često potrti? Ali se bojite prihodnosti? Ta vprašanja so podobna spremenljivkam, ki tvorijo dimenzijo zasebnega prostora, ki smo jo opredelili kot občutek varnosti. Kot kažejo rezultati, je z občutkom varnosti povezana fizična mobilnost. V enem faktorju sta združeni dve karakteristiki zasebnega prostora, zato te dimenzije ni bilo mogoče enotno poimenovati.

Razpoložljive spremenljivke, ki smo jih lahko uporabili v našem modelu, merijo predvsem psihično dekompenzacijo in mobilnost, oz. z drugimi besedami povedano: socialno izolacijo kot objektivno stanje in osamljenost kot psihično kategorijo. S tem smo se najbolj približali Westinovi opredelitvi zasebnosti, ki jo opredeli s štirimi stanji, med katerimi je na prvem mestu osamljenost.

Vsebinska dimenzij zasebnega prostora implicira tudi statistično pomembno povezanost z zdravstvenim stanjem. Zveza je negativna zato, ker je lestvica, ki meri zdravstveno stanje, obrnjena (1 - zelo dobro zdravstveno stanje, 5 - zelo slabo zdravstveno stanje). Dobro počutje oz. mentalno zdravje je najbolj povezano z zdravstvenim stanjem (Harel, 1984), treba pa je poudariti, da je v naši raziskavi šlo za subjektivno oceno in ne za objektivno oceno zdravstvenega stanja. Ker je bila v raziskavo vključena le mlajša skupina starostnikov, lahko subjektivno oceno zdravstvenega stanja povežemo s slabšim počutjem ob prehodu v upokojevit, ki za večino upokojevcov predstavlja stresno situacijo.

Izobrazba tudi statistično pomembno pojasnjuje zasebni prostor, vendar slabše kot zdravstveno stanje. Nižja izobrazba je povezana z večjim občutkom ogroženosti. Še posebej to velja za ženske. Ženske se počutijo bolj ogrožene in manj mobilne. Verjetno gre pri tem za psihične korelate. Tudi Accetto s sodelavci (1987) in Jezernik (1980) so ugotovili, da se ženske počutijo bolj bolne kot moški.

Starost pa ni direktno statistično pomembno povezana. Iz korelacijske matrike, ki kaže povezanost med vsemi spremenljivkami (v tekst ni vključena), pa je razvidna povezanost med izobrazbo in starostjo, kar pomeni, da obstaja v našem modelu med zasebnim prostorom in starostjo posredna zveza prek izobrazbe. Do take povezave prihaja zaradi narave vzorca, ki vključuje mlade upokojece (55-75 let), zato starost sama na sebi direktno ne vpliva na pokretnost in občutek varnosti.

Osebn prostor

Dimenzijo osebnega prostora smo poimenovali **družinska interakcija**. Faktor tvorijo spremenljivke, ki so povezane s partnerjem, otroki in bližnjimi sorodniki. Te spremenljivke merijo prostorsko oddaljenost med starši in otroki, komuniciranje med partnerjema ter med starši in otroki in emocionalni odnos med partnerjema in med generacijami. S to opredelitvijo smo se približali tako Leejevi (1976) kakor tudi Lawtonovi (1970) teoretični eksplikaciji osebnega prostora oz. okolja, ki vključuje komunikacijsko interakcijo in odnos med družinskimi člani. V našem modelu se je

pokazala družina kot najmočnejša postavka v življenju starega človeka. Pomen družine za starega človeka ugotavljajo tudi številni drugi avtorji (Townsend, 1957, Stephens, Christianson, 1986, Accetto et al, 1987, Hooyma, Kiyak, 1988, Means, Smith, 1994).

V raziskavi se je pokazala pomembna povezanost družinske interakcije s spolom. Ženske so v družinskem okolju bolj povezane kot moški, pri katerih lahko opazimo večjo distanco. Ta odnos je zanimivo interpretirati tudi z vidika zasebnega prostora, pri katerem so ženske izražale večjo osamljenost in nemobilnost. Gre za dve možni razlagi: 1) ženske se zaradi občutka nemoči bolj opirajo na družino, 2) na ta način izražajo latentno nezadovoljstvo zaradi prevelike aktivnosti v družini. V prvem primeru gre za beg iz zasebnega v osebni prostor, v drugem primeru pa ravno nasprotno.

Socialno poreklo najbolj diskriminira osebni prostor. Vzorci družinske interakcije se razlikujejo glede na poklicno strukturo v družini. Anketirance bi lahko razdelili v dve skupini: družinsko interakcijo podobno ocenjujejo anketiranci iz delavskih in kmečkih družin, drugače pa tisti iz uradniških, obrtnih in družin samostojnih poklicev. Največje razlike v percepciji družinske interakcije so med anketiranci delavskega in uradniškega porekla. Tisti, ki izhajajo iz uradniških in obrtniških družin, bolje ocenjujejo družinsko interakcijo, medtem ko tisti, ki izhajajo iz delavskih in kmečkih družin, izražajo slabšo povezanost z družino. Podobno povezanost je ugotovil tudi Rosenmayr (v: Cowgill, 1972).

Pri zasebnem prostoru pa se kaže manjši občutek varnosti in slabša mobilnost pri anketirancih z nižjim socialnim poreklom, medtem ko je večji občutek varnosti pri anketirancih iz uradniških družin in družin s samostojnimi poklici. Predpostavljamo, da je to povezano tudi z družinsko interakcijo, ki jo slednji ocenjujejo bolj pozitivno.

Sklepne misli

Predstavljena empirična analiza je zgolj poskus empiričnega vrednotenja zasebnega in osebnega prostora, pri katerem so se pokazale tudi omejitve. Uporabili smo spremenljivke, ki so bile na razpolago, zato smo z njimi lahko pojasnili relativno majhen delež razsežnosti obeh prostorov. Kljub temu smo se vsaj delno približali teoretični eksplikaciji Leeja, Westina in Lawtona. Nadaljnje raziskovanje zasebnega in osebnega modela bi bilo treba zastaviti na naslednjih predpostavkah:

- 1) raziskovanje bi dalo boljše rezultate, če bi potekalo eksperimentalno v korakih z variranjem kombinacij različnih spremenljivk in iskanjem optimalnega pojasnjevalnega modela;
- 2) spremenljivke, ki bi po dosedanjih izkušnjah in glede na teoretično opredelitev lahko bile še vključene v pojasnjevalni model zasebnega in osebnega prostora, so naslednje:

zasebni prostor: intimne relacije, dostop drugih do posameznika, uporaba telekomunikacijskih sredstev, individualna avtonomija, samopodoba, osebna identiteta, dimenzije občutka varnosti, mobilnost, prostočasovne aktivnosti, teritorialna opredelitev zasebnega prostora;

osebni prostor: družinska interakcija, medsosedski odnosi, integracija v vrstniške skupine, odnos do "pomembnih drugih", kontakti z osebami organizirane hišne pomoči (home-based services).

- 3) merske lestvice morajo biti vsaj ordinalne narave.

Še bolj celovito pa bi empirični pristop dopolnili s kvalitativnimi raziskovalnimi metodami.

Uporabljena literatura

- Accetto, B. et al (1987), Zdravstveno stanje starejših prebivalcev Ljubljane, Ljubljana: Inštitut za gerontologijo.
- Altman, I. (1970), Territorial Behavior in Humans: An Analysis of the Concept. V: Pastalan L.A., Carson D.H. (eds.), Spatial Behavior of Older People. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Harel, Z. et al (1984), Social Integration and Mental Health of the Aged, Research on Aging 6, št. 4.
- Hooymann, N.R., Kiyak, H.A. (1988), Social Gerontology, Boston: Allyn and Bacon, Inc.
- Jezernik, M. (1980), Potrebe in delovni potenciali ostarelih, Raziskovalno poročilo, Ljubljana: ISU.
- Lawton, M.P. (1970), Ecology and Aging. V: Pastalan L.A., Carson D.H.(eds.), Spatial Behavior of Older People. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Lee, T. (1976), Psychology and the Environment, London: Methuen Co Ltd.
- Means, R., Smith, R. (1994), Community Care: Policy and Practice, Houndmills: Macmillan.
- Mlinar, Z. (1983), Humanizacija mesta, Maribor: Obzorja.
- Pastalan, L.A. (1970), Privacy as an Expression of Human Territoriality. V: Pastalan, L.A., Carson, D.H. (eds.), Spatial Behavior of Older People. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Rosenmayr, L. (1972), The Elderly in Austrian Society. V: Cowgill D.O., Holmes L.D., Aging and Modernization. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Stephens, S.A., Christianson J, B. (1986), Informal Care of the Elderly, Lexington: Lexington Books.
- Townsend, P. (1957), The Family Life of Old People, London: Routledge/Kegan Paul.
- Trstenjak, A. (1984), Ekološka psihologija, Ljubljana: ČGP Delo.
- Wenger, C. G. et al. (v tisku), Social Isolation and Loneliness in Old Age: Review and Model Refinement, Ageing and Society.

Zahvala

Zahvaljujem se dr. Anuški Ferligoj za pomoč pri pripravi načrta empirične analize.